Els mots plans en -*ol*

Lluís Marquet

Hi ha en català una bona colla de substantius plans acabats en -*ol*, com ara *llamàntol*, *llombrígol*, *bonítol*, *cérvol*, *cèrcol*, *bàndol*, *plànol*, *nínxol*, etc., que cal analitzar detingudament. No tots són realment de la mateixa formació ni tots tenen el mateix origen. I algú, amb més o menys raó, n'ha considerat alguns poc recomanables, com ara *nínxol* o *cérvol* i sobretot *plànol*.

Aquí ens referim només a substantius plans en -*ol*; els adjectius, com *tèrbol*, *escàpol* i tots els acabats en -*ívol* (*infantívol*, *jovenívol*) no entren en aquest estudi. Tampoc no ens ocupem dels substantius aguts en -*ol*, sufix descrit en les diferents gramàtiques catalanes: Moll, *Gramática histórica catalana* (§ 421, p. 291), i Fabra, *Gramàtica catalana* pòstuma (§ 138, p. 117).

Analitzem ara els mots en -*ol* àton.

Moll en la *Gramática histórica catalana* (§ 435, p. 297) esmenta el sufix àton -*ol*, que prové del llatí -ŭlu (soccŭlu > *sòcol*), tot i que a vegades prové de -ălu (scandălu > *escàndol*). De tota manera, cal advertir que aquest -*ol* àton no és un veritable sufix català apte per a crear nous mots.

Coromines en *Lleures i converses d'un filòleg*, «Finals genuïnes en -o», diu: «En la llengua moderna existeixen en la pronunciació casos enganyosos de -*o*. És a dir casos en què la -*o* representa un grup amb consonant o un diftong. El més conegut és el cas de -*ol* pronunciat -*o* o més exactament -*u*. Gairebé pertot es pronuncia *llombrigo*, i no es tracta de cap -u llatina conservada, sinó de la final -*ol* de *llombrígol* [...]. En la toponímia és freqüent: *Campdevànol* pronunciat *Campdevano*, etc. D'una reacció exagerada contra aquest vulgarisme ha sortit *cérvol*, i això s'ha convertit en un procediment per catalanitzar certs manlleus: it. *nicchio* > cat. *nínxol*, [...]» (p. 201).

I en el *Diccionari etimològic i complementari* trobem la següent informació:

a) Sobre *bàndol*: «La forma *bando* amb -o final, segueix essent usual en els nostres escriptors de tota l'Edat Mitjana, p. ex. en Eiximenis, *Reg. de la Casa Pública*, NCl., 177.13; més tard s'hi introdueix la -*l* paràsita que el nostre llenguatge popular sol empeltar als castellanismes, italianismes, mossarabismes i anàlegs (*cervo* > *cérvol*, *nicchio* > *nínxol*, *nèdol*, *Pàndols*. etc.); així és com sorgí la forma *bàndol*, que ja figura en el *DTo* (1640) i de la qual el *DAg* dóna altra documentació (post-medieval primerenca); de tota manera, en la llengua parlada, ha de ser força més antiga, jutjant pels derivats que se'n formaren aviat, i sobretot *bandoler*» (vol. I, p. 614).

b) Sobre *bonítol*: Forma comuna amb el castellà *bonito*, occ. *bounito*, «es troba primerament en català i sobretot a les nostres terres del Migjorn; d'origen incert però és probable que sigui una forma mossàrab». I més endavant afegeix: «La forma amb -*l* és la que avui segueix essent més genuïna i fins la més viva per tot el domini lingüístic» (vol. II, p. 89).

c) Sobre *cervo* precisa: «La variant *cérvol* en realitat és una forma popular bàrbara, afavorida pel prejudici infundat que els mots en -*o* són poc genuïns o acastellanats» (vol. II, p. 687).

d) Sobre *ninxol* dóna com a forma antiga *ninxo*. I afegeix: «Al costat de *ninxo* fou formada la variant *nínxol* (com *cérvol* de *cervo* i *pòndol* de l'italianisme *pondo*), per una tendència d'ajustar els mots amb -*o* final àtona a l'estructura fonètica del català» (vol. V, p. 928).

Observem de passada la incoherència de Coromines a l'hora de justificar la -*l* de *nínxol* o de *bàndol* i de qualificar de «bàrbara» la forma *cérvol*.

Pel que fa al mot *plànol*, Fabra en la Conversa filològica 528 comenta l'existència del mot *pla* com a equivalent dels tres mots castellans *llano*, *plan* i *plano*. Afirma que això pot semblar un inconvenient greu, com ara a l'hora de fer servir el mot *pla* en toponímia, i tot seguit diu: «Però, en realitat, aquest inconvenient no és de tal magnitud que justifiqui en cap manera la conservació del castellanisme *plano* ni tan sols, potser, la invenció del mot *plànol*, amb què alguns han cercat de substituir-lo.»

D'acord amb tot això, podem diferenciar diferents casos de mots en -*ol*:

1) Mots en -*ol* etimològic: *pèsol*, *núvol*, *còdol*, *sòcol*, *cèrcol*, *rètol*, *títol*, *pèndol*, *símbol*, *llombrígol*. Aquesta terminació -*ol* procedeix en general del llatí -ŭlu, però alguns cops correspon a altres sufixos llatins, com -ălu: *escàndol*. Dins aquest grup de mots, prou nombrós, n'hi ha alguns, com ara *llombrígol* o *llamàntol*, que presenten popularment una variant sense la *l* final: *llombrigo* o *llamanto*.

2) Mots en -*ol* obtinguts a partir de mots en -*o* genuïns i que en constitueixen una variant. Aquest és el cas de *cérvol*, format a partir de *cervo*.

3) Mots en -*ol* obtinguts per catalanització artificial de mots castellans (o italians, mossàrabs, etc.) en -*o*: *bàndol*, *bonítol*, *nínxol*, *rínxol*, *plànol*.

Només els mots del grup 1 són pròpiament catalans. Els del 2 són variants de creació autòctona. Contràriament, els del 3 són adaptacions artificials de manlleus, més o menys antigues i sovint ben discutibles. I concretament hi ha un mot que no creiem gens justificable i és *plànol*: és modern i, d'acord amb Fabra, del tot rebutjable. ◆